

פתגמים מפי שלום כץ בטורונטו

בשנת 1972, בסמסטר-השבתון שלי (מן האוניברסיטה העברית) שהיתי באוניברסיטת טורונטו שבקנדה. נוסף על ההוראה באוניברסיטת טורונטו והעבודה עם פרופ' נורת'רופ פריי בה, קיבלתי על עצמי את ריכוז הפרוייקט של רישום מסורות עם בידיש מפי זקני טורונטו, ילידי פולין (רובם הגיעו לקנדה בשנות ה-30, לפני השואה). עבדנו בעיקר (אני ושלושה סטודנטים קנדיים יודעי יידיש) בבית-האבות 'בייקרסט', בעל שם בינלאומי.

במסגרת הפרוייקט הכנתי עוד בטרם צאתי לטורונטו תת-פרוייקט מוגדר: בדיקת כאלף פתגמי יידיש שנרשמו ע"י שלום כץ (יליד פולין בטורונטו) ויצאו לאור בטורונטו ב-1940, באסופה מיוחדת. לפי ה'לעקסיקאן' פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, הערך 'כץ, שלום', נפטר האספן-המחבר שנה אחרי פרסום האסופה שלו, ב-1941, בגיל 51.

התכונתי לבדוק את מציאותם ושכיחותם של פתגמי האסופה בטורונטו, בין יוצאי פולין שם, כשלושים שנה אחרי פטירת המחבר.

מה הופתעתי, כאשר נתברר לי, כי שלום כץ חי וקיים בטורונטו, ובשנות ה-80 שלו הוא ער ולא נס ליחו. כוהו איתו להתראיין, להשיב על שאלות, להעיר. החלטתי איפוא להתרכז ב'שאלות לעומק', המבוססות על הקורפוס המודפס שלו ולבקש הסברים, הקשרי-תרבות, פרשנויות. ריאיינתי את המידען לפי סדר הפתגמים באסופה. בדברי תשובתו נשתלבו לא פעם פתגמים חדשים, וכך נוצר אגב ראיין קורפוס חדש, העשיר יותר מן הקורפוס המודפס.

חומר הראיונות הוקלט וכורטס. ההקלטות שמורות בכמה מקומות בקנדה ומר קרן השתמש בכרטיסים שבהם נרשמו הפתגמים, פתגם פתגם וכרטיסו. הם ולא האסופה הנדפסת משמשים יסוד לעבודת א. קרן.

מפתגמי שלום כץ

114 פתגמים מתוך 1165 שהוקלטו בטורונטו

- 1 מלאכה איז מלוכה.
- 2 אַז עס פֿעלט פרנסה, הערט אויף דער שלום-בית.
- 3 אַ סך מלאכות און ווייניק ברכות.
- 4 אַז מען דאַרף דעם גנב, שניידט מען אים אָפּ פֿון דער תליה.

- 5 ווער עס האָט די מאה, דער האָט די דעה.
- 6 אַז מען לעבט אָן חשבון, שטאַרבט מען אָן וידוי.
- 7 אַ משבון זאָל מען פֿאַרזעצן און אָן עושר זאָל מען זיין.
- 8 אַ ריינער חשבון איז אַ האַלבער סילוק.
- 9 אַז מען האָט די מטבע, האָט מען די דעה.
- 10 דער גוי איז טרייף, זיין גראָשן איז כשר.
- 11 ווי דלפֿון איז אָן עושר, איז ויזתא אַ חכם.
- 12 המבדיל בין קודש לחול, ווער ס'האָט געלט דעם איז ווויל.
- 13 בעסער אָן אויפֿגעקומענער גביר איידער אָן אָפֿגעקומענער עושר.
- 14 בעסער אַ כשרער גראָשן איידער אַ טרייפֿענער גילדן.
- 15 אַז מען גייט נעמען ירושה, באַצאָלט מען קבֿורה־געלט.
- 16 ס'איז נישטאָ קיין שלעכטע מטבע פֿאַר אַ סוחר.
- 17 פרנסה היילט אַלע מכות.
- 18 אַרנס סימן אַז משיח וועט קומען.
- 19 פֿון אַ שלעכטן משרת האָט דער בעל־הבית נאָר צרות.
- 20 דעם ליגנערס נאמנות איז ווי דעם מוסרס רחמנות.
- 21 מען חנפֿעט ניט דעם נגיד נאָר זיין געלט.
- 22 ווער עס ווערט ריץ פֿון גזילה און רציחה, דער האָט ניט קיין מנוחה.
- 23 איינער בענטשט מזומן, דער אַנדערער האָט מזומן.
- 24 דעם ייִדנס פרנסה איז יגון ואנחה, און זיין גליק איז אַ מערכה.
- 25 אַז מען פֿאַרזעצט דעם טלית איז שוין אַ סימן דלות.
- 26 אַן הוצאה איז ניט קיין הכנסה.
- 27 טבת, שבט, אדר־ברודער.
- 28 פֿון "כך היה אומר" ביז "כך היה מונה" איז אַ לאַנגער מהלך.
- 29 אַ סך בעלי־בתים ווייניק מזל־ברכה.
- 30 דלות מאַכט פסולת.
- 31 דער דלות לייגט זיך צוערשט אויפֿן פנים.
- 32 וואָס מער קבצן איז מער כליאַקע, וואָס מער נגיד – מער סוויניאַקע.
- 33 אַ קבצן איז די בעסטע שמירה.
- 34 אַ ייִד קען אַלע מלאכות: פסח איז ער אַ בעקער, שבֿועות – אַ גערטנער.
- 35 די מלאכה דאַרף מען קענען און יושר דאַרף מען האָבן.
- 36 הוליע קבצן, צרות קאָסט קיין געלט ניט.
- 37 אַז מ'האָט אין דער האַנט אַ מלאכה, קומט אַרײַן די ברכה.
- 38 אַ מלאכה איז אַ מלאכה, אָבער עס גיט ניט קיין מנוחה.
- 39 די מלאכה האָב ליב צו מאַכן אַ ברכה.
- 40 פרנסה איז דעם מאַנס מזל, קינדער זענען דער וויבס מזל.
- 41 אַלע מיאוסע פרנסות האָבן שיינע מזלות.
- 42 אַז מען האָט מעות איז מען בעל־הבית.
- 43 אַז מען האָט מזל דאַרף מען קיין חכם ניט זיין.

- 44 ווען אן אלטער מאן נעמט אַ בתולה האָבן ביידע ניט קיין גדולה.
- 45 צרות טרײַבן אויפֿן בית־הקברות.
- 46 אַז מען האָט אויף פורים ייִסורים, איז אויף פסח הושך.
- 47 צרות ליגן קודם־כל אויפֿן פנים.
- 48 אַ האַלבע וועלט לעבט אין שררות, די אַנדערע לעבט אין צרות.
- 49 וואָס ירשענען ייִדן? צרות און מערידן.
- 50 ס'איז בעסער אַ סך דאגות איידער איין דאגה.
- 51 אחרי מות קדושים (אמור)...
- 52 ניט דער שיינער פנים איז דער עיקר, נאָר דאָס שיינע האַרץ.
- 53 בעסער אַ בושת פנים איידער אַן עזות פנים.
- 54 דער וואָס טוט גאווה טרײַבן, מוז צרות ליפֿן.
- 55 אַ שיקסע ביים רבין קען אויך אַ שאלה פסקענען.
- 56 אַ שעח פֿאַר שבת איז נאָך אַלץ ניט שבת.
- 57 מרבה דברים – מרבה שטות, וואָס ווינציקער מ'רעדט איז אַלץ געזינטער.
- 58 אַז גנבים קריגן זיך, קומט אַרויס די גנבה.
- 59 אַז מען וויל ניט דעם רב, וויל ער אַ הוספֿה.
- 60 אַדער דער פריץ וועט פגורן, אַדער דער הונט וועט פגורן.
- 61 אַז מען איז ברוגז אויפֿן חזון, שפּרינגט מען ניט קיין "קדוש".
- 62 גאָט זאָל אָפּהיטן פֿון אַ גוי'שער תּאווה און אַ ייִדישער גאווה.
- 63 איטלעכער סוחר לויבט זײַן סחורה.
- 64 חרטה איז ניט מעשה־סוחר.
- 65 באַשערט גאָט אַ סוחר, שיקט דער רוח אַ מעקלער.
- 66 ניט אַלע פורים טרעפֿט זיך אַ נס.
- 67 פורים־קטן דאַרף מען זיך אַנשיכורן, אָבער יום־כיפור־קטן דאַרף מען ניט פֿאַסטן.
- 68 פורים נאָך דער סעודה, איז קיין ייִד ניט הונגעריק.
- 69 אַ קאַץ צי אַן אינדיק, אָבי אַן עוף אויף שבת.
- 70 אַן עזות־פנים קומט גלייך אין גן־עדן אַרײַן.
- 71 אַן עקשן פֿאַלט תּמיד אין דער בלאַטע אַרײַן.
- 72 יעדער משל האָט זײַן נמשל.
- 73 אין מקווה לאָזט מען איבער אַלע עבירות.
- 74 מעשים טובים העלפֿן ניט, מעשים רעים שאַטן ניט.
- 75 דער מלמד אַרבעט מיטן טײַטל און דער גביר מיטן בײַטל.
- 76 אַ ספֿר אַן אַ הקדמה איז ווי אַ גוף אַן אַ נשמה.
- 77 אַ ליטוואַק טוט תּשובה נאָך פֿאַר דער עבירה.
- 78 אַז עס קומט אויף קהל אַ מכה, קומט אויפֿן יחיד אַ בלאַטער.
- 79 דער ייִד ענטפֿערט תּמיד פֿאַרקערט: זאָגט מען 'שלום עליכם' ענטפֿערט ער 'עליכם שלום'.
- 80 אַ ייִדענע אַן אַ 'צאינה וראינה' איז ווי אַ שייגעץ אַן אַ פֿײַפל.
- 81 אַ ייִדישע נשמה קען מען ניט שאַצן.

- 82 א גוי'יש שפריכוואָרט איז להבדיל א תורה.
- 83 אַז אַ מענטש פֿוילט, זאָגט אַפֿילו די שפּין אויף דער וואַנט עדות קעגן אים.
- 84 אַן עושר קען ווערן אַן אַרעמאַן, אָבער אַן עס־הארץ קען קיין למדן ניט זיין.
- 85 מיר קדחת אַבי יענעם צו להכעיס.
- 86 דער מאָגן איז דער בעסטער בעל־סוד.
- 87 ווי אַזוי דער בעל־העגלה וויל, אַזוי דרייט ער מיטן דישעל.
- 88 אין אַ מגפֿה איז אַ ציג אויך אַ בהמה.
- 89 אין גן־עדן איז אויך ניט גוט אַליין צו זיין.
- 90 אַ מנהג ברעכט אַ דין.
- 91 צוליב אַמביציע גייט מען פֿון גן־עדן אין גיהנום.
- 92 פֿרעגט ניט דעם רופֿא נאָר דעם חולה.
- 93 דער פנים איז דער גרעסטער מסור.
- 94 אַז מען וויל אַפּטאַן דעם בעל־העגלה אַ שפּיצל, גייט מען ביים וואַגן צו פֿוס.
- 95 אַז מען האָט ניט קיין ברירה, מוז מען טאָן אַן אַ ברירה.
- 96 אַ בעל־טובֿה איז ערגער פֿאַר אַ בעל־גאווה.
- 97 אויף קיין מעשה פֿרעגט מען קיין קשיא ניט.
- 98 פֿון אַן אָנגעבעטענער טובֿה קומט אַרויס אַ רעה.
- 99 לאַ מדובּשך ולא מעוקץ.
- 100 אַ גאַנץ יאָר שיכור און פורים ניכטער.
- 101 פורים איז ניט קיין יום־טובֿ און קדחת איז ניט קיין קרענק.
- 102 דער ערגסטער שלום איז בעסער ווי די בעסטע מלחמה.
- 103 אַ שם־טובֿ איז בעסער ווי אַן אבֿן־טובֿ.
- 104 אַ כשרער פֿויגל שטעלט זיך ניט אויף אַ טרייפֿענעם חזיר.
- 105 פֿאַר אַ גנבֿ טאָר מען קיין תּליה ניט דערמאָנען.
- 106 קנאה ברענגט שינאה.
- 107 רחמנות איז אַפּטמאָל אַכזריות.
- 108 פֿאַר אַ גוי טאָר מען קיין גר ניט שעלטן.
- 109 אַלע סימנים גייען אונטער, נאָר דער סימן דלות בליבט.
- 110 אַז מען פֿרעגט אַ שאלה איז טרייף.
- 111 אַז מען וויל בודק זיין איז אַלץ טרייף.
- 112 אַז מען מאַכט אַ קינד ניט חתונה, מאַכט עס זיך אַליין חתונה.
- 113 ווען צדקה זאָל קיין געלט ניט קאָסטן, און גמילת חסדים זאָל קיין עגמת נפֿש ניט מאַכן, וואַלטן געווען אַ סך צדיקים.
- 114 אַ קהילה איז די בעסטע תּפֿילה.